

„TÁJKÖLTÉSZET: KALOTASZEGI ELÉGIA” – IRODALMI KERT MAGYARVALKÓN

“LANDSCAPE POETRY” –
LITERARY GARDEN IN KALOTASZEG

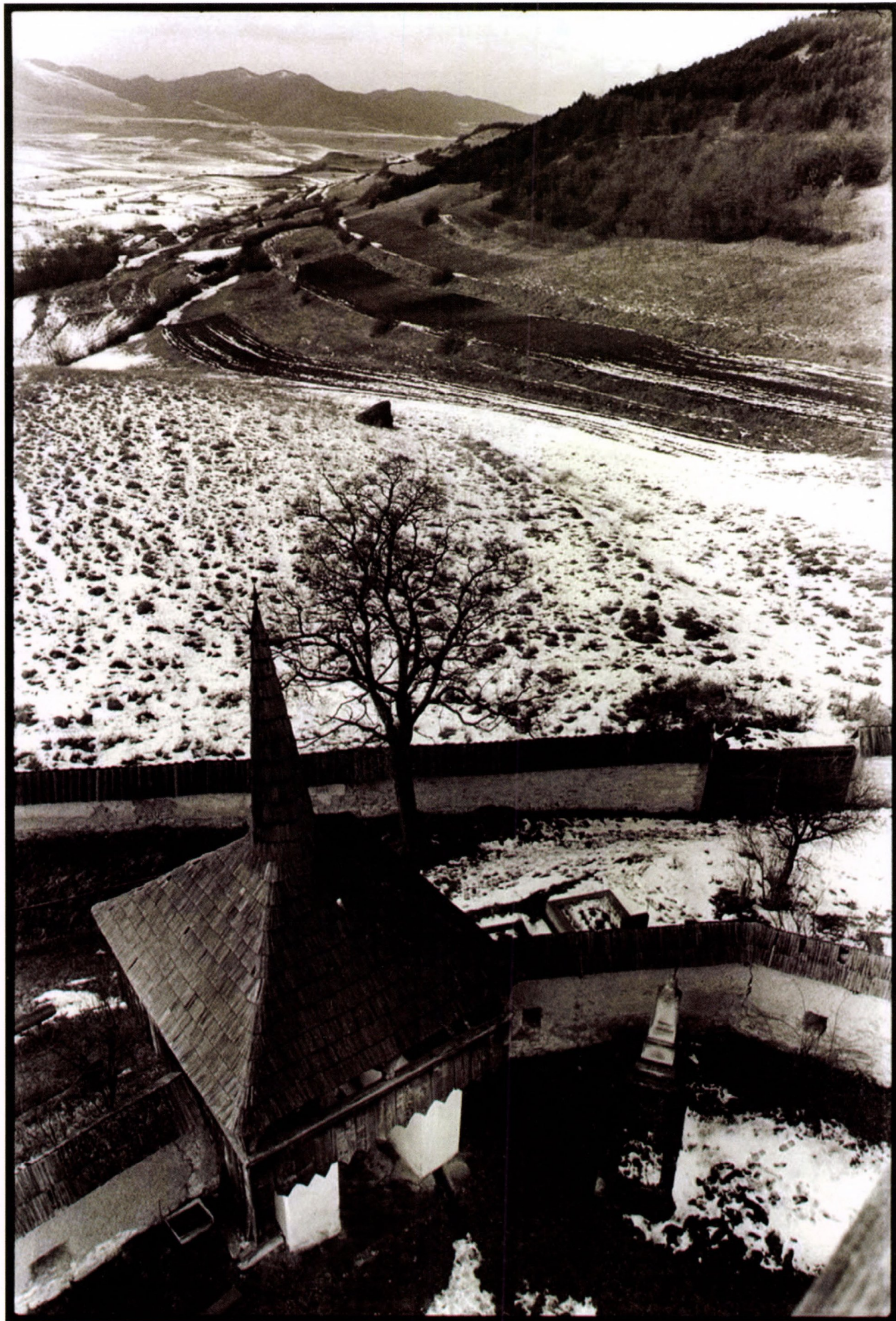
SZERZŐ: EPLÉNYI ANNA,
KARDEVÁN LAPIS GERGELY

LEKTOR:
SZILÁGYI KINGA

A magyarvalkói
templom előtérben
az új típusú
temetőrészlettel
(TÓTH GERGŐ
FELVÉTELE, 2007.)

TÁJ ÉS KÖLTÉSZET

Kutatásunk két egymástól távoli terület, a szépirodalom és a tájépítészet között keresi a kapcsolódási pontokat, melynek alapját a tájjal együtt élő költő, író tájesztétikai értékítélete, valamint az írásaikban kirajzolódó tájszemléletek esztétikája teremti meg. Az alföldi táj képe, ahogyan ma látjuk, Petőfi költeményeiben gyökerezik, de alakítottak rajta Juhász Gyula impresszionista betűkkel festett tájképei is – a hasonló példák tájesztétika és irodalom összefonódására hosszan sorolhatók. Az élményt adó, a szövegekben feltárolt tájkép nem minden esetben írható le pontos földrajzi koordinátákkal. Jékely Zoltán Kalotaszegen született munkáinak helye azonban egy határozott ponthoz köthető: a magyarvalkói templomkerthez és az innen feltárolt kalotaszegi táj képéhez, és abban gyökerező hagyományaihoz. Kutatásunkban e tájesztétikai- szépirodalmi kapcsolat nyomait keressük a sorok között éppúgy, mint a helyszínen, hogy egy olyan szabadtér-építészeti tervet dolgozzunk ki, amely illeszkedik a hely szelleméhez, Jékely műveihez és a kalotaszegi táj felfedezésének élményéhez is.

A kertművészettörténetében több ponton is érintkezett már a kertalakítás és a szépirodalom: a bomarzo Sacro Bosco manierista kertje, amelyben Ludovico Ariosto 1532-es Orlando Furioso című történetének helyszínei és fantasztikus lényei elevenednek meg; a versailles-i labirintust Aesopus-meséinek alakjait formáló szobrok és szökőkutak tematizálják, vagy az tokioi edo-kori, 1702-es Rikugien-kert, amelynek 88 faragott kőoszlopán tradicionális rövid waka-versek olvashatóak. Ebben a kölcsönhatásban vizsgálta már tájépítészhallgató Nyugatos költőink saját „beszélő kertjeit” is¹.

Mielőtt a Magyarvalkóhoz kötődő írók és művek sorában Jékely Zoltánhoz ér-nénk, még itt a bevezetőben tisztázni érdemes, hogy életrajzi élmény (akár táj-élmény) és irodalmi műalkotásokban megjelenített tájak között korántsem áll fenn olyan egyértelmű (okozati) összefüggés, mint azt egy hasonló megközelítés talán sugallhatná. Számunkra sokkal inkább az volt érdekes, hogyan válik „ugyanaz” a táj különböző jelentések hordozójává. Ahogyan Hamvas Bélát az

érdekelte az *Az öt génuszban*, hogy mely művészi alkotások, költői életművek fejezik ki legtökéletesebben egy táj génuszát – ahol a költő a létező genius loci médiuma –, úgy bennünket éppen e kérdés fordítottja foglalkoztatott: *Hogyan alakították a táj génuszát egymásra épülve az évszázadok irodalmi hagyományai? Milyen tájszemléletek találkoznak – akár tudatosítja őket, akár nem –, az ezredforduló kissé földúlt vándorának esztétikai élményében, midőn a kalotaszegi tájra tekint?*

A FELSZEGI TÁJ LÉLEKRAJZI KARAKTERE

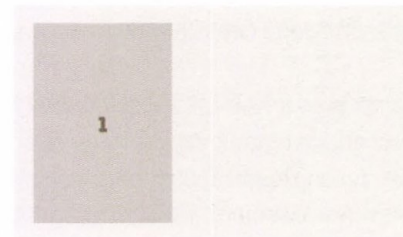
Ha Kalotaszeg kistájjait, falvait egy nagy családként tekintenénk, akkor minden bizonnyal a sok pipacsosan piros-ló pártás lánytestvér közül Nádasmente lenne a tükörben cifrálnakodó, szépítő-kező legfiatalabb hűg; Alszeg a dolgozó, szorgalmas középső lány; míg a legidősebb, legbölcsebb, hagyományörző és mértéktartó nővér Felszeg lenne.²

Kalotaszeg egészen néprajzi kincseinek felfedezéséig³ és híressé válásáig csupán a Kalota-vize és a Kőrös-patak felső folyása mellett elterülő havasaljai terület (mai Felszeg) volt. Ezt igazolja az is, hogy a XVIII. sz. közepéről származó megyetérképeken szigorúan erre, a már akkor erdőtlen területre terjedtek ki a „KALOTASZEG” feliratok. Felszeget túlnyomó többségben szinte már fájoan fátlan szántók és legelő-tájak jellemzik, a gyümölcsösök csak a település közvetlen közelében jellemzőek, a szőlőterületek a hideg idő miatt hiányoznak. A Nádasmenti tájhoz képest tagolatlanabban, szélesen, tengerszerűen hullámzó tájat barázdák (agroteraszok) tagolják szintvonal-szerű lépcsőikkel, melyek a Vlegyásza oldalának összefüggő erdősávjáig érnek. Hűvös, zord vidék. Az itt élők gondolataira, gazdálkodására nagy hatással van az 1838 m magas Vigyázó „bölény-hegyormo” (Jékely). A hegyhez több időjós-lást is kötnék: „a tavasz igazán csak akkor veszi kezdetét, ha az ormot hó már nem fedi”; „eső lesz, ha a Vlegyásza közel jön, felmagasodik, és zöldje tisztán látszik; de jó idő lesz, ha reggel le van rokkanva, vagy orma meg van alapulva s aszály (fekete füst) látszik rajta.”

1. „Beszélő kertek – A Nyugat íróinak kertjei Magyarországon” címmel írt diplomamunkát Baranyai Emese 2008-ban a BCE, Kertművészeti Tanszéken. A kutatómunka feltárta Móríc Zsigmond, Babits Mihály, Illés Gyula és Déry Tibor kertjeiről fennmaradt forrásokat, terveket, fényképeket, rajzokat valamint a szépirodalmi munkásságban visszatükrözött kapcsolatot kertjeik és személyiségük között.

2. Eplényi Anna: *Kalotaszeg tájlelekrája*, In: *Az erdélyi táj kérdései* (szerk.: Fekete Albert, 2004.)

3. Lásd a legjelentősebb összefoglalókat: Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, Bp. 1892., Malonyai Dezső: *A magyar-ság néprajza I.*, 1907.; Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei – I. Adatok*, Kolozsvár, 1942.; Szabó Attila- Péntek János: *Ember és növényvilág – Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*, Bukarest, 1985.; Fülemile Ágnes – Balogh Balázs: *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*, Bp., 2004.

1. kép: Magyarvalkó örszemként álló kaputornya Felszeg határán, a Vlegyásza havasával (KÉKEDI BÁLINT FELVÉTELE, 2003.)

MAGYARVALKÓ ÖRÖKSÉGEI

Magyarvalkó a Kalotaszegi-medence keleti vízválasztójának szélén helyezkedik el, 730 m tenger feletti magasságával néz farkasszemet a Vlegyászával és a Gyalui-havasokkal. Határának magaslatai a Tunya, a Malató, a Sulyom. „*Ez már Kalotaszeg havasalji, városoktól, országútvonalaktól legtávolabb eső része. Felette négy-öt kilométerre már az a négyszáz ezer főnyi mocság következik, mely évszázadok óta fenyegeti elnyeléssel... ez a kicsi pont legmesszebbre kitolt őrszeme a magyarságnak*”. (Jékely, *Ősi földön, ősi jussal*)

Az egész Kalotaszegen elterjedt babonás hiedelemmel szemben, amely szerint a földet hatalmas cethal tartja, Valkón úgy tartják, hogy –az ember legfontosabb háziállata–, a bivaly hordja a hátán. Talán nem véletlen az sem, hogy pont itt, Kalotaszegen egyedülként vallják azt a helyiek, hogy a föld alatt is van élet, s élnek emberek.⁴

Magyarvalkó őrszem-templomtornya bástyaként emelkedik a magasba (1. kép). Gótikus szentélyét 1452-ben bővítették. Zömök, erőt sugárzó toronyfalát tornácos, négy fiatornyos tető koronázza. Feketére patinázódott zsindeles fedele hófehérre meszelt, öreg falakra támaszkodik. Védelmi funkcióra, de

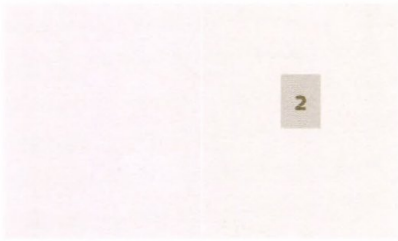
mintha szépségének kiemelésére, szabálytalan vonalú szerény várfalat is építettek köréje a XVII. században, mely délre és nyugatra néző, tornácos fedelű, tornyos bástyácskákkal megtűzdelt.⁵ E hét torony formájával és arányaival tökéletes műalkotás. A harmonikus összkép, amely a faluszéli Malatóról, vagy a Tunya fenyvesei felől tárul ma is elénk, több építész-, művészgeneráció inspirálója. Kós Károly, Körösfői-Kriesch Aladár, Thoroczkai-Wigand Ede mellett Debreczeni László grafikáinak és írásainak is ihletője: „*Fatornyaink ódon társai a vénséges templomok... álom és valóság, élet és fantázia egyé olvad, köddé vész.*”⁶

Kevés vidéket ékesített az ember az Isten dicsőségére olyan templomokkal, mint Felszeget. Karcsú, égbe szökő, kicsipkézett zsindeles tornyai Bánffyhunynak, Magyargyerőmonostornak, Magyarvalkónak, Körösfőnek már távolról jelzik „élet-utunk” végállomását. A valkai erődtemplom magával ragadó formai harmóniája égbe szökő tornyaival földöntúlivá varázsolja a tájat, a falut és minden halandót, aki megpillantja. Jékely éjjeli álmaiban maga a templom is átlényegül: „*túl a nagy templom körüli temetőkből átnézett egy-egy friss, fehér kopjafa... a templom pedig a nappali távolsághoz képest*

ijesztően közel, szinte a kerítés tövéből nőtt ki, s úgy sötétlett a domb tetején,... mint egy partra vetődött, viharvert középkori bárka.” (Jékely, Medárdus) A hagyományos harangzúgás óév-újév éjszakáján egy órahosszát szól. A harangok ereje a torony ácsszerkezetén át épp úgy hatolt az égbe, mint a csontokon keresztül a lelkeinkbe: „*A menny kárpitján keskeny rés hasad, / beléfszül menekő lelkek éke; / haranghintán így jut a szomjú had / a vad világ elől a szelíd égbe.*” (Jékely, Psalmus)

TEPLOMKERT - TEMETŐKERT - PARADICSOMKERT

A héttornyú épületegyüttes a táj transzcendens középpontja: saját körébe vonja közvetlen környezetét is. A cinterem magas kőfalát a temető kert veszi körbe, amelyet szinte minden irányban az évről-évre virágzó gyümölcsfák között porladó fejfák csoportjai tűzdelik. Mindezt pedig egy második, alacsonyabb fal keríti el a falutól. A középkori 'hortus conclusus'-t idézi a kettős cinterem, amely a fallal némileg elzárt földi paradicsom jelképe és a belső párbeszéd helyszíne is. Talán ez a szimbólum volt ihletője Valkó némely tárgyi és szellemi hagyományának is.

2. kép: Az Édenkert jelenettel díszített ház Magyarvalkón (ERDÉLYI BALÁZS FELVÉTELE, 2003.)

Magyarvalkó örökségei közé tartozik Báthky Zsigmond 1899-1900-as néprajzi gyűjtése. Fényképein a meredek tetejű szalmácsűrök, zsindeyes tetők, a templomfal melletti aratótánc és a Tunya eróziós foltjai merőben más képet adnak a faluról, mint ma. A csűrök eltűntek, az eróziós sebeket feketefenyővel fogták meg.⁷ Egyedülálló az a faragott homlokzatú ház is (2. kép), amelyet a paradicsom almafáján ülő angyal, egy kígyó valamint Ádám és Éva alakja díszít.⁸ A temetőkert fáit Miháltz Elek tiszteletes ültette és ápolta 1899-től kezdődően fiával, Ákossal együtt. A kéthektáros kertet saját pénzén vette, a falu gyümölcsfáit lelkesen oltotta, a konfirmándus gyermekeknek kötelezővé tette, hogy a temetőbe fát hozzanak és ültessenek, melyet azután ő beoltott. Új almafajtákat hozott és oltványairól, majd a későbbi szőlőtelepítéseiről is alapos naplót vezetett; mindketten szenvedélyesen szerették a

kertészkedést. Miháltz Ákos maga tervezte, és a helyi ácsmesterekkel építette a tornyos-tornácos, zsindeyes pavilont a kert felső részében.⁹ Édesapjának utolsó kívánsága, „*hogy gyümölcsfái alatt, háborítatlanul nyugodjék*” sajnos nem teljesült, de a temetőt mégis édenkertté, földi paradicsommá, Jékely álmainak forrásává változtatta: „*az ő élete nem oszolhat el nyomtalanul ... gyökeret kell eresszen, ahogyan a nagy almafák gyökereznek bele a köves kalotaszgei földbe, hadd lássák utódai, ki volt ő itt Valkón..*” (Jékely, A Matrikula vallomása).

KALOTASZEG IRODALMI HAGYOMÁNYAI

A kalotaszegi táj, azon belül is Magyarvalkó igen gazdag irodalmi hagyományok örököse. Itt szerezte regényes-olvasmányos krónikás énekeit Valkai András, a Báthoryak rokona, Csáky Mihály erdélyi kancellár nótáriusa. Itt szedte magyar versekbe a 16. században könyvsikernek számító *Bánk bán históriájá*-t, amely a Bonfinitől származó történet első magyar nyelvű feldolgozása. Műveiben, lévén történeti tárgyúak, nem jelenik meg ugyan a felszegi táj, de ha A magyar királyoknac eredetéről

4 Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, p. 186.

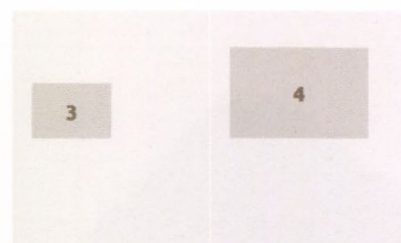
5 Kabay Béla: *Kalotaszegi műemlékek kis adattára*, Korunk Évkönyv, 1981. p. 97.

6 Debreczeni László: *Fatornyokról, Ifjú Erdély*, 1928. VII./2. In: *Toronyvigyázó - Debreczeni László műhelye* (szerk.: Sas Péter) Budapest, 2005. p. 274.

7 Báthky Zsigmond fényképeinek lelőhelye a Néprajzi Múzeum fotótára: F1.695-F1.730, F3.448- F3.569.

8 A Néprajzi Múzeum fotótárának F155.467-es képén egy szintén ilyen díszítésű bogártelki ház látható 1961-ből, a megdöbbentő hasonlóság valószínűsíti, hogy ugyanaz az ácsmunkája.

9 Nagy Jenő -Kónya Gyula unokaöccse, Jékely Zoltán unokatestvére-, néprajzkutató mélyrehatóan foglalkozott Magyarvalkó néprajzi hagyományai-val, ebből a 'Gyümölcsös a Vlegyásza alján' című cikkében mutatja be Miháltz Elek és fia, Ákos munkáját. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. 1995. p. 51-60. Minden bizonnyal az ő örököseinek tulajdonában van az eredeti pomológia-kertészeti napló is.

3. kép: „Csárdás Magyar-Valkón” 1933. képeslap (EPLÉNYI ANNA TULAJDONA)

4. kép: A pavilon mai állapota a templomtoronyból (SZEIFT ÁKOS FELVÉTELE, 2007.)

szóló énekét olvasni kezdjük, valami-képp mégis útmutatást kapunk, hogy miben keressük a valkói templomkert misztériumát (Ádám apánkról szólván):

*„Róla az úr Isten gondot visele,
Be helyezte őtet Éden kertébe,
Hogy azt művelné, őrizné és élne
Mind szüntelen szent felségét dicsérne.*

*Ily parancsolat Istentő adaték,
Ádám az kert gyümölcsében mind ennék,
Jó, Gonosz tudás fájáról ne ennék,
Mert ha ennék ottan halálban esnék.”¹⁰*

Ha a tájat „olvasni” lehet, a templomkert gyümölcsösének egyik olvasatához vezettek Valkai András sorai, amelyeket Malonyai Dezső századvégi, szecessziós leírásai színeznek virágmin-tássá: „Szerelmesek a színbe, a férfi s asz-szony egyaránt. Vasárnap: templomo-zás idején, mintha tulipános viráger-dő vonulna ki a templomajtón.”¹¹

Ennek folytatásaként olvashat-juk az első világháború alatt a Boncza

család kalotaszegi birtokain élő Ady Kalotaszentkirályon kelt versét: „*Meny-nyi szín, mennyi szín, mennyi kedves / És tarkaságban annyi nyugalom / És fe-hér és piros és virító sárga, / Izgató kék és harcos barna szín / S micsoda nyu-godt, nagyságos arcok, / Ékes párták, le-esni áhitók. / Papi beszéd kemény fejük-ből csöndben / Száll el s nyári illattal ve-gyül. / Mily pompás vonulásuk a dombon, / Óh tempós vonulás, állandóság, / Biz-tosság, nyár, szépség és nyugalom.*” (Ady Endre, *A Kalota partján*). Az édenkerttől így jutunk Kalotaszeg „locus amoenus”-ként, kies, idilli tájként, a szerelem he-lyeként való szemléletéig (3. kép).

Rokonibb, ezért szigorúbb szeretet fűzte választott hazájához Kós Károlyt: az üde, vidám színekavalkád után egy-szerűbb, de erőteljesebb kolorit jellem-zi kalotaszegi táj- és népszemléletét. Számára Felszeg szimbolikus táj. Nem-zeti-etnikai viszonyai a több évszáza-dos „végvári” létforma hősi ethoszává, hegy és völgy közöttisége az ember eg-zisztenciális határhelyzetévé lényegül

írásaiban. A havasalji „végvári” létformá-ról többek között *Kalotaszeg* című köny-vében, hegy és völgy viszonyáról pe-dig a szintén Felszegen játszódó regé-nyében, a *Varjú nemzetségben* írt: „*És mégis, a hegyi ember örökké lefelé húzó-dik. Mint a vizek, mint éppen a mi vize-ink is. [...] A mi embereink is olyanok, mint a vizeink. Örökké lefelé nézők, örökké le-felé vágyódók. Mennek is, mindig csak mennek, húzódnak a vizek mentén lefe-lé a völgyi falukba, a városokba. Sokan mennek. / És mint a vizek is, vissza nem tud jönni belőlük egy is, fel a hegyre.*”

JÉKELY ZOLTÁN KALOTASZEGI TÁJÉLMÉNYEI

A húszas éveiben járó Jékely Zoltán nem-csak alkotója, de különösen fogékony befogadója is volt Felszeg írásos és szó-beli hagyományainak. Nyaranta (1933, '34, '36) nagynénje, a magyarvalkói tiszteletesné, Kónya Gyuláné ven-dégeként heteket tölt a kis faluban,

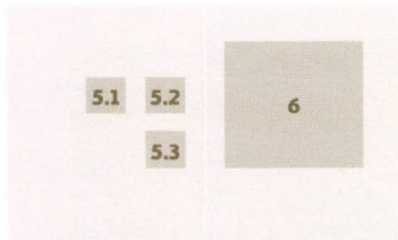
pontosabban: az ősi templom árnyékában, a Mihályt Ákos által építtetett kis nyári lakban, a „pavilonban” (4. kép). A *Medárdus* című korai szép regényében a pavilon nemcsak a temetődomb szélső kopjafáinak tőszomszédságában álló szűs és lidércjárta hely, hanem a különböző nosztalgiák mentén induló képzelés és valóság felfedezőútjának kiindulópontja, gyötrelmes vagy fölszabadító éjjeli továbbálmódásuk fészke is. A táj és a múlt kitekintő-pontja. Külső tájélmény: amely rálátást nyújt külön a falura és a templomra, a völgyre és a távoli havasokra, és belső tájkép: a múltat őrző gyümölcsös - temetőkert tájképe, maga az „édenkert”, a táj lelki centruma. Jékely hosszú napokon megértette és magába szívta a helynek e különös-kiváltságos voltát és „a falut magát, csudáival, könnyével, mosolyával”. Tanúskodnak erről a *Kalotaszegi elégia* sorai, melyben a temetőkert és a pavilon elevenedik meg apró, valóság-hű részleteivel, de múltat idéző örökségével, és saját maga élet-halál között lebegő gondolataival is: „A templomkertben

most a fák virága / szagos, habos hullámzó rengeteg,.../ A cinteremben nyílik már a kosbor / süppedő, fátlan sírdombokon, / hol a úr-parasztok alszanak papostól / s minden tetem hasonlít és rokon, / örökségként ősrégi századokból /... Almafák közt, napsávos félhomályban / ezüstösen áll a kis pavilon; ... Itt éltem én Kilenccszázharminchárom / esős nyarán, kámbán, álmatagon; / hogy nem pusztultam el, most is csodálom: / halálvágygyal telt el minden napom / ezen az ázott-kosborszagú nyáron. (Jékely, *Kalotaszegi elégia*)”

Az ugyanezen a címen megjelent, Győri János válogatta szép kötet írásaiából kirajzolódnak Jékely kötődéseinek, nosztalgiáinak szálai, tájszemléletének vonaljai is. A lírai darabok a kezdeti idillekből az elégian át a veszendőség, a nemzeti pusztulás jeremiádjába torkollanak: „Itt az utolsó magyar porta, látod: / dühödt tenger málló szigetje ez... Úgyis betelt egy nagy s kegyetlen átok, / melyet rátok szórhatott valaki: / poraitok felett az építőt / maholnap senki sem olvassa ki.” (Jékely, *Kalotaszegi dombokon*).

10 Régi Magyar Költők Tára, 16, 9, 23-24. – a mai hangjelöléshez közelítve.

11 Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete I.* 1907. p. 38.12 Csenger Levente, Eplényi Anna, Erdélyi Balázs, Gläser Éva, Kardeván Lapis Gergely, Szalontai Enikő, Szele János. Egy egykor egyetemistákból álló baráti kör, akikben 2005-ben fogalmazódott meg a Pavilon felújításának szükségessége és a Jékely-féle irodalmi kert gondolata.

5.1, 5.2 és 5.3. kép:

Képkollázs Jékely Valkói pillanataiból
(FORRÁS: PÉTERFV SAROLT)

6. kép:

Az irodalmi kert koncepcióterve:
1 – Múltat idéző alakok, 2 – A csigakerítőfal bejárata, 3 – Templomfigyelő kerek fűzpadok, 4 – 'Élet: álom' kőágy, 5 – Nyugágy-padok a Sulyom és a Malató felé,

6 – 'A Martikula vallomásának' kopjafái,
7 – Almafaasztal,
8 – Tájképrajzoló palatábla,
9 – Kékszárnyú égi-tájhinta,
10 – A 'Kalotaszegi Elégia' című versre szerkesztett zárándoklat-útvonal a Tunyára
(RAJZ: EPLÉNYI ANNA, 2008.)

A parókia régi matrikuláiból a régi sorok és az összetartozás, a nemzedékek folyamatosságának erőt adó üzenetét olvassa ki. De a múlt tragikus szereplői éjjelente újra-meg újra megelevenednek előtte a temetőkerben és válnak álom-életének főhőseivé. Nem kevésbé ragadják meg figyelmét a szóbeli hagyományok, a nép hiedelmei, azoknak is kiváltképpen azon mágius-csodás rétege, mely a ráolvasásokat („varázdúdokat”) vagy a templomkert kísértetéről szóló lidércmeséket is őrzi.

Jékely Kalotaszegében a tájszemléletek metszéspontjában fekszik. Az első nála is az idill látásmódja: „Kalotaszeg! Magyar mirákulum! / Ember-virágos dombok birodalma!” (Zentelke felé). De fenyegetett idill ez, mintha mindahányszor a kényszerű pusztulás előtti utolsó pillanat lenne kimerevítve. Azután szembenéz a végvári helyzettel is, a Medárdusban például a valkai („havadfői”) tanító vendégként: „ez az utolsó, a legis-legutolsó magyar ház a Gyulai-havasok felé! Ez ama őrház, melyben én öröködöm testvéreim élete felett.” Új látásmódot jelent az a feltétlen és megkérdőjelezhetetlen érvényű nosztalgia, mellyel az aktuális társadalmi-politikai kérdéseket művésziékké sajátítja ki: „- Most már örökre enyém ez a falu – sohajtott egyet Iván, miközben magában ezt

gondolta. – Ennek a délutánnak ízet soha ki nem irtja belőlem semmi. Ez a havadfői napok íze-szaga. Valami különös virágszag, igen, a kosboré. Most már az enyém ez a falu; de birtoklása nemcsak javakkal, hanem kötelességgel is jár: menteni, ami menthető, az életet és a hagyományt. Ezeknek a csudálatos embereknek életét! Mert kell, hogy ezer év múlva is (...) itt élje ez a törzs, úgy, ahogy a régi vezér kívánta, amikor ezer esztendeje ide sátoroztatta őket! Ezek a nóták fognak akkor is szólni, ez a templom fog itt állani a dombtetőn, ezekkel a harangokkal fognak harangozni esküvőre, temetésre – s ha másként talál történni, akkor a világrendben lesz hiba, valami szörnyű kisiklás, ronda grimász a történelemben, keserű vonás az Isten arcán...” (Medárdus).

Ez a kétségbeesett nosztalgia hangja. De Jékely kalotaszegi tája nem keserű vonás az Isten arcán, sokkal inkább, és mindennek ellenére valami pillanatszerű öntudatlan létezés – melyet, ha az ember ellesett, magával vihet, és már örökre megmarad. Így éli meg és „lopja el” egy öreg kaszás délutáni pihenőjének pillanatát a regénybeli ifjú, mikor az öreg szendergésében odalopózik, és míg az alszik, csöndben és titokban lekaszál néhány rendet. „Bár úgy történnék, hogy azon a napon, amelyen véglegesen el talál aludni, a másvilágon

ébredjen újra, arra, hogy csupa arany fűvet vág, soha ki nem csorbuló gyémánt kaszával, az angyalok paripáinak!”

AZ IRODALMI KERT GONDOLATA

A magyarvalkói pavilon állapota leromlott, ácsszerkezete düledezik, lépcsői korhadnak, ablakai szelelnek, a szű elrágta. A pavilon felújításának gondolata együtt érlelődött bennünk¹² Jékely költeményeivel és a Medárdus üzenetével, mígnem a kert, a táj és a költemények az irodalmi kert gondolatában váltak egygyé (5-ös képek és a nyitó oldalpár képe). Célunk a táj szellemének és költői megjelenítéseinek (látványbeli és nyelvi, zenei esztétikai élmények) ötvözése, amely a lélek, a felszabadult gondolatok és álmok számára kell épüljön. A látogató-befogadó számára nemcsak a ráismerés élményét, a tájba íródott verssorok és jelentések megértését szeretné nyújtani, de annak fölismerését, hogy szemlélődve, olvasva, ritmikus sorokat

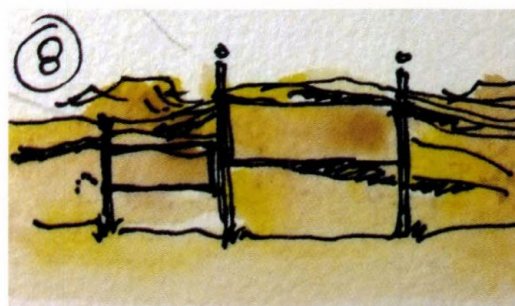
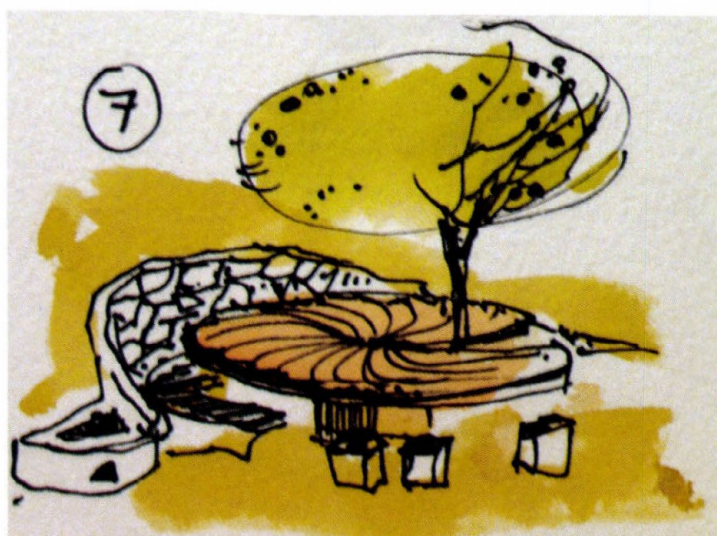
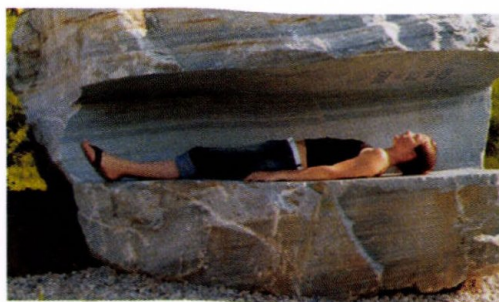

dúdolva maga is a (belső) táj továbbalkotójává válik. Ezáltal a látogatójának is az új, a belső lelki megismerés élményét adja, ahogy tette ezt Jékely számára is '33 nyarán. Egyszerre közvetítse a múlt üzenetét és a természet, a táj megélésének lehetőségét. Csak a lélek számára épített kert tud új gondolatokat szülni, a hely spiritualitására építve olyan élményforrást kell létrehozni, amely az életet erősíti, a szellemet szilárdítja, a hagyományt őrzi és tovább viszi.

Jékely alkotásainak bemutatása nem történhet csupán a hagyományos emlékszoba-múzeum keretén belül, mikor az ablak nyitva áll a Vlegyása ormára, és a Malató akasztófadombjára is. Ott a kosbor, az almafa, a mályva! Így táj és költészet teljessége együtt mutatható be úgy, hogy a vendégolvasással,

mozgással, intenzív érzékszervi élményszerzéssel, írással és rajzolással belsővé téve saját tájélményeit és gondolatait viheti haza, miközben Valkó múltjának lapjait is megismeri. Miután mára Magyarvalkó zarándokhellyé, szellemi célponttá vált, így a kert elsősorban a távolabbról érkezők számára épül, és a helyi faluközösség később, csak rajtuk keresztül tudja e tájszemléletet esztétikai oldalról megközelíteni. Mindazonáltal, mint a kert hagyományos funkciójában használóit, az előkészítő munkarészekbe (a templomkert faállományának, és sírkertjének felmérésébe, a kerthasználati kérdésekbe) őket is be kell vonni.

A kert koncepcióterve a képmellékletben látható (6., 7. kép). A pavilon felújítása, és a kert felmérése után kerülhet sor a kert kialakítására. A templomhoz

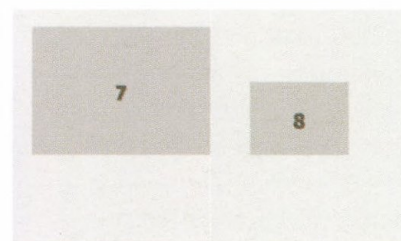
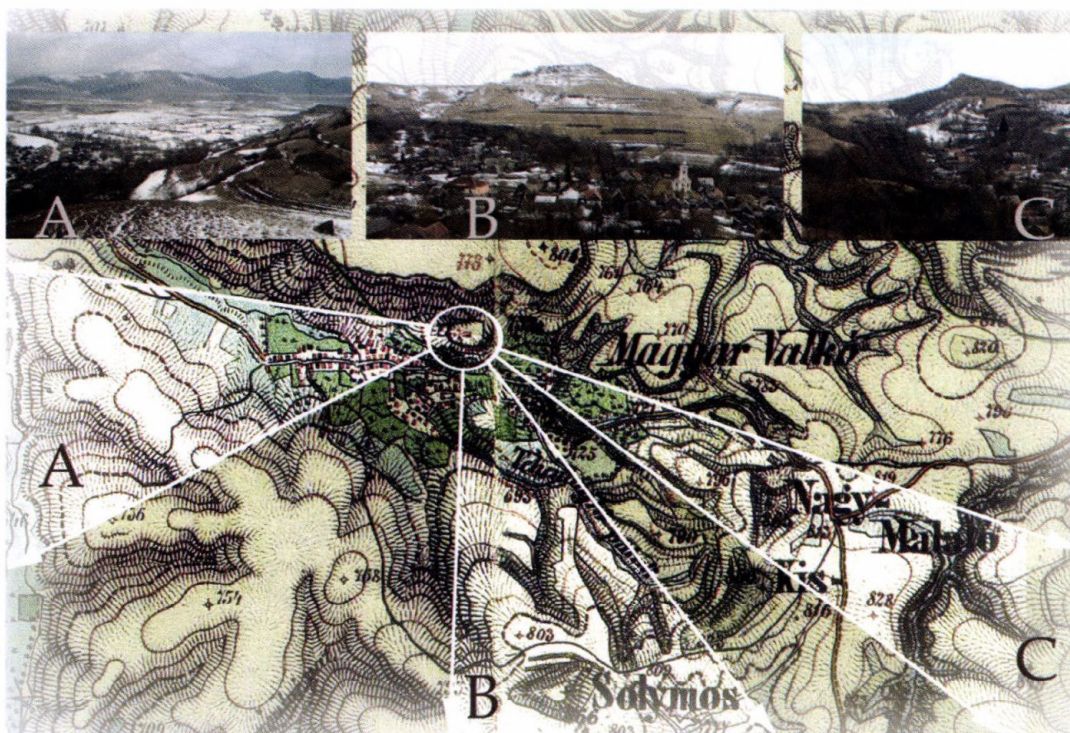

vezető útról leágazó ösvény mellett a valkai múlt alakjainak gondolatait kívánjuk megidézni, majd elérkezünk a pavilont körülvevő, kettősen csavarodó sővénykerítésig, ahol egy kis kapun átlépve az édenkert, egyik belső hortus conclususába kerülünk. A pavilon előtt 'nehéz-illatú' mályvás, kosboros virágágy. A kert ülőalkalmatosságai három táj-irányát, három tájkép-karakterét jelölik meg: az almafák alatti köralakú középkori fonott sövénypadok a templom borkája felé tekintenek, a pavilon déli oldalán pedig a Sulyom és a Malató felé tekintenek. Ezek az olvasó - tájbete-kintő pontok alkalmasak a már említett tájszemléletek befogadására. A pavilon mögött a szűk szobák szabadtéri kiterjesztéseként egy nagy, faragott asztal áll egy ernyőszerűen őrző almafa

alatt: egy almafaasztal. Az asztal feladata a család-, a barátság- és a közösségépítés az elmélkedés és a beszélgetés által. Így mellette kaphat helyet pad és kisebb nyárikönyha. A kertben belül még két alkotás idézi meg Jékely sorait: egy puszpángbokor közé rejtett kőágy, melyen 'Az élet álom - az álom élet' felirat csak belefeküdve olvasható. A másik egy kopjafa-átirat, melynek deszkapallóin a valkai Matrikula sorából olvashatók megidézett sorsok, Jékely álom-életének hősei, hiszen „mint annyi más falusi temetőben, a magyarvalkóiban is nyomtalanul elkorhadnak egy emberöltő alatt a kopjafák. De mégsem fogynak el! Újak teremnek a kidőlték helyébe, mint szülők helyébe a gyermekek. A falu él lenn a völgyben, s itt fenn, a hegyoldalon csakúgy él a temetője.” (Jékely, A matikula vallomása)

A kertből a Tunya felé kilépve pedig egy elégia-kálvária vezet bennünket a Tunya fenyőrengetén keresztül a 800 m-es kilátóig, ahol a Kalotaszegi elégia című vers strófáit olvashatjuk. Érzékszerveinkkel történő élményszerzést segítőleg pedig egy tájkép-rajzoló palatábla áll a kert legmagasabb pontján, és egy táj-hinta az erdő magas fenyőfái között, ahonnan, mint „Muzsikáló, kékszárnyú égi hinták” emelkedünk „haranghintán... a szörnyű Föld elől szelíd égbe.” (Jékely, Harangok)

©

7. kép: Részletek a tervből és J. Mattheisen 'Naturlesepark' ötletéből (www.naturlesepark.at)

8. kép: Magyarvalkó a Harmadik Katonai

felmérés térképlapján a templomból felnyíló három táj-látvánnyal
A: Vlegyásza **B:** Solyum **C:** Malató (EPLÉNYI ANNA)

“LANDSCAPE POETRY” - LITERARY GARDEN IN KALOTASZEG

The research tries to join two fields: literature and landscape-aesthetics. The connection is based on the filtering-eye of the lyricist, and on his approach to the visual, sensational and traditional layers of the landscape. Plenty of examples provide linkage toward literature in garden-history: the manierist garden based on the story of Orlando Furioso, Sacro Bosco; the labyrinth of Versailles has the sculpture of Esopus' tales or the Rikugien Garden in Tokyo with 88 waka-poems.

Magyarvalkó is the southern border-village of Kalotaszeg Region of Transylvania, Romania. Kalotaszeg has played a very important role since the beginning of the 20th century, when E. Ady, K. Kós, E. Thoroczkai-Wigand, L. Debreczeni and later Z. Jékely had drawn inspiration from the landscape and its traditional collage. The incomparable church of Magyarvalkó from the 15th century determines the view of the village. The five towers of the steeple and the two on the wall-around are seeking for the sky. The cemetery around the walls

was planted with fruit trees by the chaplain E. Miháltz around 1900. His son had built a little pavilion in this “garden of the souls” (a kind of paradise-garden), where guests of the vicarage, such as Z. Jékely, took their time. The poet and writer Jékely spent here summers with total immerse into the traditions and into the life of peasants, and the fragmentary memories and the observation of the cemetery-garden are reflected in his art. The “symbol of paradise” turns up on a traditional wooden house facade of the village as well (Fig.2).

Our goal is to bring together memories, traditions on the one hand and “landscape-points-of-views” of the poets on the other into a new open-space design. The old pavilion and the garden should not only be an open space museum, but should express the experience of the “genius loci”. This new approach should give opportunity of sensual observations. All elements of the design have to relate significant to the poetry, which means to grip essential points of Jékely's lyrics, as well as the most important views of the landscape (Fig. 6, 7).